

کتابخانه مدرسه فقاهت، کتابخانه ای رایگان برای مستند سازی مفاهیم دینی.
برای آشنایی و استفاده بیشتر به نشانی lib.eShia.ir مراجعه فرمایید.

بقیع

جلد: 12

شماره مقاله: 4972

بقیع، کهن‌ترین و مشهورترین گورستان دوره اسلامی در شهر مدینه که به «بقیع العرقَد»، یا به ویژه در زمان متأخر به «جناة البقیع» نیز شهرت داشته است. با توجه به اقوال لغت شناسان در توضیح «بقیع العرقَد»، چنین به نظر می‌رسد که محل گورستان بقیع، در دوره پیش از اسلام خارستانی در اطراف شهر یثرب یا مدینه بعدی بوده است ابوعبید، 65/؛ یاقوت، 03/؛ برای رواج این نام در اخبار سالهای نخستین هجری، نک: واقدي، 90/، 62/؛ ابن سعد، 04/؛ ابن بقیع غیر از مواضع دیگری در مدینه، چون بقیع زبیر و بقیع الخیل حازمی، 33/؛ یاقوت، 04/ بوده است.

گورستان بقیع در شرق مدینه و به فاصله اندکی از مزار حضرت رسول ص واقع شده، و در روزگاران دور، خارج از حصار قدیم مدینه که اکنون تقریباً از میان رفته، قرار داشته است و مساحت آن در حال حاضر به 80 هزار م می‌رسد هاجری، 6-7/؛ نیز نک: «البقیع».

در روایات افسانه مانند ایام العرب ه م پیش از اسلام، از «یوم البقیع» به عنوان یکی از جنگهای اوس و خزرج ه م نام برده شده است و در اشعار منسوب به این روز از آن یاد کرده‌اند یاقوت، 03/؛ ابن اثیر، 73/؛ نیز نک: نجفی، 20/؛ هاجری، 3/؛ پس از مرگ عثمان بن مظعون در ق/24م، پیامبر اکرم ص که گویا در جست و جوی جایی خاصی برای دفن پیکر اصحاب خویش بودند، ناحیه بقیع را پسندیدند. نیز گفته‌اند: نخستین کسی که در بقیع دفن شد، عثمان بن مظعون بود ابن سعد، 41/، 97/؛ نیز نک: ابن قتیبه، 22/؛ گر چه در این باره میان مهاجران و انصار اختلاف نظر وجود داشت و به ویژه انصار از اسعد بن زراره ه م به عنوان نخستین مدفون بقیع نام می‌بردند ابن سعد، 12/؛ ابن شیه، 6/.

مشهورترین مدفون بقیع در عهد رسول اکرم ص، ابراهیم فرزند خردسال آن حضرت بود ابن سعد، 41/؛ پیامبر ص در اواخر عمر شریف نیز چنان‌که خود به تصریح فرمودند، به امر پروردگار برای طلب غفران و بخشایش الهی برای اموات بقیع، به آنجا رفتند همو، 03-05/؛ بلاذری، 13-14/؛ ابن شیه، 6-1/؛ نیز نک: شیخ مفید، الارشاد، 81/؛ پس از وفات پیامبر ص، برخی از اصحاب، به دفن پیکر آن حضرت در گورستان بقیع نظر داشتند ابن سعد، 92/؛ نیز نک: شیخ مفید، المقنعة، 57/؛ ابن گورستان در طول سالهای بعد مدفن بسیاری از نام آوران از اصحاب و دیگر مسلمانان بود، از آن جمله ابن مسعود ه م، صهیب رومی، مقداد بن اسود و سعد بن ابی وقاص ابن سعد، 60/، 63/، 30/؛ را می‌توان نام برد. برخی از همسران رسول خدا ص همچون ام سلمه، صفیه، حفصه و عایشه نیز در همانجا به خاک سپرده شدند همو، 7/، 6/، 6/، 29/؛ حتی بنا بر برخی روایات، پیکر حضرت فاطمه زهرا ع در بقیع دفن شد همو، 38/، 0/؛ گر چه شماری از علمای شیعه این احتمال را بعید دانسته‌اند نک: شیخ طوسی، 86/؛ صاحب جواهر، 0/6/؛ قس: مجلسی، 3/71/؛ برای زیارت‌نامه آن حضرت در بقیع، نک: شیخ مفید، المزار، 78/؛ برای تفصیل در این باب، مثلاً نک: نجمی، 2 بب.

گورستان بقیع همچنین به سبب دفن پیکر تن از ائمه، امام حسن مجتبی دینوری، 21/؛ یعقوبی، 67/؛ شیخ مفید، الارشاد، 9/؛ امام سجاد ابن سعد، 21/؛ ابن قتیبه، 15/؛ امام باقر شیخ مفید، همان، 58/؛ امام صادق همو، 80/؛ علیهم السلام، نامبردار بوده، و به همین سبب، بر استحباب زیارت بقیع تأکید بسیار شده است نک: ابن براج، 79-80/؛ ابن قولویه، 3-5/؛ محقق حلی، 10/؛ برای معاصران، مثلاً نک: حکیم، 62/؛ برای تفصیل، نک: هاجری، 5 بب.

گوشه‌هایی از بقیع، به سبب دفن اعضای مشهور از يك خانواده، اندک اندک صورت مقبره اختصاصی یافت، مانند قطعه‌ای که مدفن امامان چهارگانه و عباس بن عبدالمطلب عموی پیامبر ص بود و ظاهراً مقبره بنی‌هاشم شمرده می‌شد ابن سعد، 1/؛ اخبار...، 4/؛ یا مدفن عثمان بن عفان در بستان حَسَّ کوکب، در کنار بقیع که جزو این گورستان گردید و بعدها به صورت مقابر بنی‌امیه درآمد ابن سعد، 7/؛ بلاذری، 05/؛ برای فهرستی از مشاهیر مدفون در بقیع، نک: سخاوی، 1-3/؛ هاجری، 3 بب.

به رغم شهرت سزاوار بقیع، آگاهی‌های ما از نشانه‌های ظاهری و تحولات این گورستان در طول تاریخ اندک، و بسی پراکنده است. یکی از کهن‌ترین توصیفات از اوضاع ظاهری مدفن مشاهیر در بقیع از آن مسعودی د 46/57م است که در کتاب خویش خطوط منقور بر سنگ مزار ائمه را ثبت کرده است 32-33/؛ ابن اثیر ضمن وقایع سال 95ق از قتل معماری که مجدالملک قمی مق 92ق/099م وزیر بریکبارق برای تعمیر و ترمیم قبه مزار ائمه و عباس بن عبدالمطلب، به مدینه گسیل کرده بود، سخن به میان آورده است 0/52/؛ بسیار محتمل است که این قبه را خلفای بنی عباس برای بزرگداشت نیای خویش در تاریخی اینک نامعلوم، برپا کرده باشند. ابن جبیر ه م در اوایل سده ق قبه‌های موجود در بقیع را وصف کرده است ص 73-74/؛ وصف این قبه‌ها در سخن ابن نجار د 43ق/245م و پس از او، ابن بطوطه ه م، در سده ق، نیز کمابیش با وضع مشابه آمده است 43/؛ ابن گورستان به گفته ابن نجار دو در داشته که يك در برای رفت و آمد زوار همواره باز بوده است ص 31-34/؛ اولیا چلبی که در 082ق/671م به حج رفته، قبه مقبره ائمه و عباس را وصف کرده، و از تجدید بنای مزار همسران حضرت رسول ص به دست سلطان سلیمان قانونی در 50ق، بنا بر کتیبه موجود در آنجا، سخن به میان آورده است ص 49-50/.

در 221ق/806م که وهابیان بر مدینه دست یافتند، به بقیع هجوم بردند و کلیه قبه‌های موجود در آنجا را تخریب، و اموال و تزیینات را دستخوش غارت کردند علی بن موسی، 5-6/؛ امین، 4-5/؛ نیز نک: هاجری، 9 بب؛ اما پس از آنکه ابراهیم پاشا ه م برای مقابله با وهابیان به حجاز لشکر کشید و ایشان را به سختی شکست داد، به امر سلطان محمود عثمانی، بار دیگر قبه‌های بقیع را تجدید بنا کرد علی بن موسی، همانجا؛ نیز نک: امین، 5 بب؛ برای عباراتی از کتیبه سلطان محمود، نک: معصوم علیشاه، 27/؛ برخی از رجال و دولتمردان ایرانی که در اواخر سده 3ق به حج رفته‌اند، در سفرنامه‌های خود، وصفی از اوضاع آن دوره بقیع به دست داده‌اند مثلاً نک: فرهاد میرزا، 70 بب؛ حسام السلطنه، 51-52/؛ هدایت، 67-68/.

تسلط مجدد وهابیه در 343ق/924م بر حجاز، تهاجم دیگری را از سوی آنها بر گورستان بقیع در پی داشت امین، 0/؛ هاجری، 07 بب. خبر این ویرانی و هتک حرمت از مقابر ائمه و دیگر نام آوران تاریخ صدر اسلام، در ایران و برخی کشورهای اسلامی موجی از نگرانی و نفرت پدید آورد امین، همانجا؛ به ویژه در ایران موضوع مذکور در مجلس شورای ملی مطرح شد «مذاکرات...»؛ نیز نک: هاجری، 47 بب و سپس هیأتی رسمی برای تحقیق در این موضوع، در 304ق به حجاز رفت محقق، 6-7/؛ نیز نک: اسناد...، 6 بب. در طول سالیان بعد نیز علما و رجال سیاسی ایران از پی‌گیری موضوع تجدید بنای گورستان بقیع چنان‌که شایسته آن است، باز نایستاده‌اند برای اسناد رسمی، نک: همان، 49 بب؛ برای کوششهای علمی دایر بر لزوم تجدید بنای بقیع و زیارت آنجا، نک: امین، 57 بب؛ سبحانی، 3 بب.

باید گفت: در مجامع حدیثی هم فضایل منسوب به بقیع به تفصیل آمده‌است مثلاً نک: مراعی، 25/؛ فاسی، 01/؛ سمهودی، 88-89/؛ همچنین درباره بقیع پاره‌ای آثار اختصاصی نگارش یافته که از آن جمله است: البقیع قصة تدمير آل سعود للآثار الإسلامية، نوشته یوسف هاجری بیروت، 411ق/990م؛ قبور ائمة البقیع قبل تهدیمها،

اثر عبدالحسين حيدري موسوي بيروت، 420ق/999م، و البقيع العرقد، از مجد حسینی شیرازی بیروت، 420ق/999م.
مأخذ: ابن اثير، الكامل؛ ابن براج، عبدالعزيز، المهذب، قم، 406ق/986م؛ ابن بطوطة، رحلة، به كوشش على منتصر كنانى، بيروت، 405ق/985م؛ ابن جبير، مجد، رحلة، بيروت، 384ق/964م؛ ابن سعد، مجد، الطبقات الكبرى، بيروت، دارصادر؛ ابن شبة، عمر، تاريخ المدينة المنورة، به كوشش فهيم مجد شلتوت، قم، 410ق/990م؛ ابن قتيبة، مجد، المعارف، به كوشش ثروت عكاشه، قاهرة، 960م؛ ابن قولويه، جعفر، كامل الزيارات، به كوشش عبدالحسين امينى تيريزي، نجف، 356ق/937م؛ ابن نجار، مجد، الدرّة الثمينة، به كوشش مجد زينهم مجد عزب، قاهرة، 416ق/995م؛ ابوعميد بكري، عبدالله، معجم ما استعجم، به كوشش مصطفى سقا، قاهرة، 364ق/945م؛ اخبار الدولة العباسية، به كوشش عبدالعزيز دوري و عبدالجبار مطلبى، بيروت، 971م؛ اسناد روابط ايران و عربستان سعودي 304-357ش، به كوشش على محقق، تهران، 379ش؛ امين، محسن، كشف الارتياح، تهران، كتابخانه بزرگ اسلامى؛ اولياچلبى، الرحلة الحجازية، ترجمة احمد مرسى، قاهرة، 420ق/999م؛ «البقيع» نك: مل، امارة؛ بلاذري، احمد، جمل من انساب الاشراف، به كوشش سهيل زكار و رياض زركلى، بيروت، 996م؛ حازمى، مجد، الاماكن، به كوشش حمد جاسر، حجاز، 415ق؛ حسام السلطنة، سلطان مراد، سفرنامه مکه، به كوشش رسول جعفریان، قم، 374ش؛ حكيم، محسن، دليل الناسك، تهران، 389ق؛ دينوري، احمد، الاخبار الطوال، به كوشش عبدالمنعم عامر، قاهرة، 959م؛ سبحانى، جعفر، الوهاية فى الميزان، قم، 407ق؛ سخاوي، مجد، التحفة اللطيفة، به كوشش اسعد طرابزونى، 399ق/979م؛ سمهودى، على، وفاء الوفا، به كوشش مجد محبى الدين عبدالحميد، بيروت، 404ق/984م؛ شيخ طوسى، مجد، المبسوط، به كوشش مجد تقى كشفى، بيروت، 412ق/992م؛ شيخ مفيد، مجد، الارشاد، قم، 413ق؛ همو، المزار، به كوشش مجدباقر ابطحى، قم، 409ق؛ همو، المقنعة، قم، 410ق؛ صاحب جواهر، مجد حسن، جواهر الكلام، به كوشش عباس فوجانى، تهران، 392ق؛ على بن موسى، «وصف المدينة المنورة»، رسائل فى تاريخ المدينة المنورة، به كوشش حمد جاسر، رياض، داراليمامة؛ فاسى، مجد، شفاء الغرام، بيروت، دارالكتب العلميه؛ فرهاد ميرزا قاجار، سفرنامه، به كوشش اسماعيل نواب صفا، تهران، 366ش؛ مجلسى، مجدباقر، بحار الانوار، بيروت، 403ق/983م؛ محقق، على، «بررسى تطبيقى شكل گيرى دو نظام جديد»، «اسناد روابط ايران...» هم؛ محقق حلى، جعفر، شرايع الاسلام، به كوشش صادق شیرازی، تهران، 409ق؛ «مذاكرات مجلس شوراي ملّى»، اطلاعات، 1 شهريور 305ش، س، شم 5؛ مراعى، ابوبكر، تحقيق النصرة، به كوشش مجد عبدالجواد اصمعى، بيروت، 401ق/981م؛ مسعودى، على، مروج الذهب، به كوشش شارل پلا، بيروت، 973م؛ معصوم عليشاه، مجد معصوم، سفرنامه، تهران، 362ش؛ نجفى، مجدباقر، مدينه شناسى، كلن، 364ش؛ نجمى، مجد صادق، «تاريخ حرم ائمة بقیع»، ميقات حج، 373ش، س، شم؛ واقدى، مجد، المغازي، به كوشش مارسدن جونز، لندن، 966م؛ هاجري، يوسف، البقيع، بيروت، 411ق/991م؛ هدايت، مهديقلی، سفرنامه، تهران، مطبعة مجلس؛ ياقوت، بلدان؛ يعقوبى، احمد، تاريخ، به كوشش هوتسما، ليدن، 969م؛ نيز: www.imaratalmadinah.gov.ir/fadealwamaalim2.html، ...